

Коцюбинський Михайло Михайлович

Життя та творчість

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ

(1864—1913)

Михайло Михайлович Коцюбинський! народився 17 вересня 1864 р. у сім'ї дрібного урядовця у місті Вінниці.

У дитинстві Михайло пробував складати українські пісні на взірць народних, написав російською мовою велику повість з фінського життя. У 1875—1876 рр. він навчався у народному училищі в м. Барі, потім у Шаргородському духовному училищі. Захоплювався читанням творів українських, російських і зарубіжних класиків, вивчав філософські твори Феєрбаха і Фур'є. Протягом 1881 — 1882 рр. жив у Кам'янці-Подільському, де зблизився з групою молодих семінаристів, ентузіастів-народників.

Повернувшись до Вінниці, Михайло заробляв приватними уроками, заснував нелегальний гурток молоді, учасники якого читали заборонені твори Чернишевеькогр, Добролюбова, Салтикова-Щедріна, Некрасова. Поліція обшукала квартиру Коцюбинського і занесла його ім'я у списки "неблагонадійних".

У 1884 р. Коцюбинський написав оповідання "Андрій Соловійко, або Вчення світ, а невчення тьма". Наступного року поліція вдруге обшукала квартиру Коцюбинського. Знайшли два: примірники забороненого "Каталога книг для систематичного читання № саморазвития". Цього року він написав оповідання "21 —го грудня, на введеніє", працював приватним учителем у родині священика в селі Михайлівка Ямпільського повіту. Помер* його батько.

У 1887р. він написав вірші "Як раннім: морозом; побитії квіти:..", "Як променем щастя...", "Марусі Н." та ІНІ. Займався, гає-рекладами а польської мови, був обраний гласним до Вінницької міської думи на чотири роки.

У 1890 р; уперше в львівському журналі "Дзвінок" надрукований вірш Коцюбинського "Наша хатка". Він перекладав українською мовою твори Достоевського, Міцкевича, Ожешко. Написав статтю "Життя українців по малих містах. З українського Поділля".

У 1891 р. склав іспити при Вінницькому реальному училищі й одержав посвідчення народного вчителя. Вчителював у с. Ло-патинцях на Вінничині. Написав оповідання "Харитя", "Ялинка", "П'ятизлотник", повість "На віру", статтю "Яків Кухаренко".

Протягом 1892—1895 рр. письменник працював у Молдавії чВ комісії по боротьбі з філоксерою. Вивчав життя бессарабських молдаван. Написав твори "Ціпов'яз", "Маленький грішник", "Хо", "Для загального добра", "На кр_илах пісні". Згодом переїхав на роботу в кримську філоксерну комісію. Знайомився з життям кримських татар. Одружився з Вірою Дейшею. Написав оповідання "Пе коптьор".

У 1897р. Коцюбинський працював уЖитомирі в газеті "Волянъ", редагував розділ "Хроника", надрукував кілька статей під рубрикою "Свет и тени русской жизни".

Наступного року він переїхав до Чернігова. Одержав посаду діловода в Чернігівській земській управі. Написав оповідання "Відьма". У 1899р. львівське видавництво "Українсько-руської видавничої спілки" надрукувало першу-збірку оповідань М. Коцюбинського "В путях шайтана", у 1900р. він перейшов на посаду статистика в Чернігівському земстві. Зблизився із соціал-демократами. Вийшла збірка оповідань "По-людському".

У 1901р. письменник написав оповідання "Лялечка", а 1902р. став членом Чернігівської архівної комісії, написав новели "На камені", "Цвіт яблуні". Оповідання "Fata morgana", що стало першою частиною однойменної повісті, та збірка оповідань "Поединок", були написані в 1903р. У 1904р. письменник вийшов з членів Чернігівської архівної комісії. Написав оповідання "У грішний світ", "Під мінаретами".

На зборах Чернігівської громадської бібліотеки у 1905 р. Коцюбинський виступив з промовою проти утисків цензури. Виїхав того ж року за кордон на лікування. Відвідав Німеччину, Італію, Австрію, Швейцарію. У 1906 р. письменник був обраний головою чернігівського товариства "Просвіта". Написав новели "Сміх", "Він іде!" Протягом 1907—1908 рр. були написані новели "Невідомий", "Persona grata", "В дорозі", "Intermezzo", "Як ми їздили до Криниці", реферат "Іван Франко". Під час лікування на острові Капрі у 1909 р. Коцюбинський познайомився і здружився з М. Горьким, написав новелу "Дебют". У 1910р. письменник закінчив роботу над другою частиною повісті "Fata morgana", написав оповідання "Що записано в книгу життя". Вдруге виїхав лікуватися на Капрі. Зустрівся з М. Горьким. З його ініціативи видавництво "Знание" надрукувало російською мовою перший том "Рассказов" М. Коцюбинського.

У 1911 р. письменник організував літературні "суботи" з чернігівською творчою молоддю. Виїхав на Буковину в с Криворів-ню, де збирав матеріал для повісті "Тіні забутих предків". "Товариство прихильників української науки" призначило Коцюбинському довічну пенсію, він залишив роботу в земстві. У Львові вийшов четвертий том творів письменника — збірка "Дебют". У 1912р. на Капрі письменник написав оповідання "Подарунок на іменини", "Коні не винні". У березні повернувся в Україну. Відвідав Криворівню, написав останні твори "Хвала життю", "На острові". Лікувався в Києві.

Михайло Коцюбинський помер 25 квітня 1913р. Похований у Чернігові на Болдиній горі, в гаю Троїцького монастиря"над Десною.

У літературі М. М. Коцюбинський дебютував віршем "Наша хатка", але першими звернули на себе увагу його оповідання про дітей та для дітей — "Харитя", "Ялинка", "Маленький грішник", повість "На віру". Коцюбинський стояв на шляху мистецьких пошуків, розширення жанрово-тематичної системи та ідейно-художніх розв'язок. Це помітно у творах кримсько-молдавської тематичної групи ("На камені", "В путях шайтана", "Для загального добра", "Під мінаретами"). Від захоплення етнографізмом, через поглиблене психологічне трактування образів ("Цвіт яблуні") і художньо-психологічний аналіз ("Intermezzo"), він приходить до неоромантизму в "Тінях забутих предків" і потужної стильової течії — імпресіонізму.

Перу М. Коцюбинського належать довершені, філігранно опрацьовані твори, що складають національну класику й збагачують світову літературу: "Fata morgana", "Тіні забутих предків", "Він іде", "Сміх", "Подарунок на іменини" та інші.

Шедевром стала новела М. Коцюбинського "Intermezzo". Твір розпочинається посвятою: "Присвячую Кононівським полям" та переліком незвичайних дійових осіб: Моя утома, Ниви у червні, Сонце, Три білих вівчарки, Зозуля, Жайворонки, Залізна рука міста. Людське горе. Однак "Intermezzo" залишається не драматичним, а епічним твором. За жанром "Intermezzo" — лірико-психологічна поема в прозі, написана в імпресіоністичній манері. Слово "імпресіонізм" походить від французького *impression* — враження. Імпресіонізм як мистецький напрям виник у французькому живописі і був характерний тим, що відтворював не саму дійсність, а те, як вона впливає на людину, її емоції, душевний стан (наприклад, творчість художників К. Моне, О. Ренуара, Е. Дега). Головним своїм завданням імпресіоністи вважали зображальність, намагаючись не деталізувати дійсність, а відображувати її в загальних рисах і контурах. Під впливом живопису імпресіонізм поширився і на інші види мистецтва: скульптуру (О.-Роден), музику (К. Дебюссі, М. Равель), літературу. Першими представниками імпресіонізму в світовій літературі були брати Гонкури, Гі де Мопассан, А. Чехов, І. Бунін та ін. Наприкінці XIX ст. риси імпресіонізму проникають в українську літературу, яка дедалі більше тяжіє до психологізму, до художніх прийомів, що найглибше передають людські настрої і стани. В українській літературі імпресіоністичне письмо властиве творам В. Стефаника, О. Кобилянської, Г. Косинки, окремим — М. Хвильового, В. Винниченка, А. Головка. Його ознаки — заглиблення у внутрішній світ людини, відтворення яскравими зоровими і слуховими образами, промовистими художніми деталями найтонших змін у настроях і в природі. Імпресіоністичне письмо вимагає від митця неабиякого таланту, особливої чутливості, вміння писати образно, переконливо й лаконічно. Таким майстром і став Коцюбинський: "Ніхто ніколи ні до Коцюбинського, ні після нього не створював пластикою слова такого виключного враження, і саме в тому нам бачиться немеркнуча велич його художніх тканин". (В. Шевчук.)

Новела "Intermezzo", на перший погляд, складна й незрозуміла, адже сюжет твору зводиться до розповіді про героя, який втомився, 'виїхав на природу, поспостерігав за сонцем, нивами, жайворонком, собаками, зустрів людину, чомусь страшенно зрадив і знову повернувся до міста. Зрозуміло, що такий сюжет твору потребує "ключа", який би розшифрував глибокий підтекст новели.

Ядро образного конфлікту "Intermezzo" становлять два ключових образи — "моя утома" і "сонце". Поступове зникнення в ліричного героя втоми й проникнення в його душу сонця — такий зміст твору. Образи твору символізують складну боротьбу в душі ліричного героя, допомагають зрозуміти, як поступово зникає роздвоєння його особистості, як повертаються до нього душевна рівновага, готовність до виконання свого громадянського обов'язку (наприклад, "Білі мішки" — це образ повішених, яким перед стратою накидали на голову мішки; "Зозуля" — народний образ-символ, що втілює надію на життя; образи трьох вівчарок — теж символічні: самозакохана Пава —

дворянство, Трепов — жандармерія (кличкою цього пса стало прізвище міністра внутрішніх справ Трепова, який підписував смертні вироки повстанцям), "дурний Оверко" — принижене й темне селянство, якому досить дати хоч трохи волі — і воно не кине́ться вже ні на кого; Жайворонок — символ творчої наснаги, а Сонце — символ вічності, життя, світла).

Безперечно, це новела з глибоким психологічно-філософським змістом. Це твір, який водночас сприймається як своєрідний естетичний маніфест письменника про завдання митця в переломні часи. Проведенню заповітних думок автора сприяла форма оповіді від першої особи. Відомо, що тема твору завжди коріниться в його назві, тому необхідно згадати, що *intermezzo* (від лат. — проміжний, середній)— невелика інструментальна п'єса довільної будови, виконувана між діями, драматичного чи оперного твору. Коцюбинський, же вклав сюди, глибокий філософський смисл. Образом *intermezzo* новеліст вказував на перепочинок утомленого митця..

Під чає читання новели, написаної від першої особи, може виникнути бажання сказати, що ліричний герой твору — це сам Коцюбинський. Але це не зовсім так, бо багато відчуттів, описаних у новелі, знайомі; кожному письменникові, хоча не можна не помітити, що твір дійсно має автобіографічну основу. Автора з його слабким здоров'ям виснажило фізичне й нервеве перенапруження (виконуючи службові обов'язки, він інтенсивно займався творчістю). Влітку 1908р. Коцюбинський відпочивав у садибі відомого українського громадського діяча Є. Чикаленка. в селі Кононівка поблизу м. Яготина, тепер Київської, області. Перебування в Кононівці збагатило письменника численними враженнями, що й знайшло відбиття в новелі "Intermezzo", написаній того ж року. Митець, головний герой твору, втомившись від "незліченних "треба" і "безконечних "мусиш", від болю і горя, від злості й мерзенних вчинків людей, від жаху та бруду їх

, існування, виривається з лабет "сього многоголового звіра", тому що вже не може нічого створити для людей^ бо вже звук до людського горя; (про це свідчить згадка,— що він чергову звістку про трагедію' Людини заїдає "стиглою сливою"): У цій перевтомі ми не сумніваємося, адже на митця впродовж років чигали численні випробування. Не випадково герой зізнається в заздрості планетам, які "мають свої орбіти, і ніщо не стоїть їм на їхній дорозі". Жадаючи спокою й самотності як найкращого відпочинку, він звільняється з залізних обіймів міста, з його гамору, метушні й опиняється в майже повному безлюдді.

Перше враження митця відтоді, як бричка вкотилася на зелене подвір'я садиби і пролунало кукання зозулі, пов'язане з відчуттям так довго очікуваної тиші, що: "виповнювала весь двір, таїлась в деревах, залягла по глибоких блакитних просторах". Так було скрізь тихо, що героєві стало соромно за "калатання класного серця". Однак незабаром, як тільки він зайшов: на відпочинок до темної кімнати, в уяві; героя почали з'являтися люди:, від яких він прагнув сховатися. "А люди йдуть. За одним; другий і третій і так без кінця. Вороги й друзі, близькі й сторонні: — і всі кричать у мої вуха криком: свого життя або своєї смерті, і всі лишають на душі моїй сліди своїх підшов".

Герой болісно вигукує: "Затулю вуха, замкну свою душу і буду кричати: тут вхід не вільний!" Ця лірично-інтимна сповідь передає збентеженість, сум'яття його вкрай схвилюваної душі, нервові напруження, що виявляється в різких словах про людей, у звинуваченні їх за власну перевтому. Нервова дразливість митця зрозуміла: люди не раз кидали в його серце, "як до власного сховку, свої надії, гнів і страждання або криваву жорстокість звіра". У цьому ми переконувалися, знайомлячись з попередніми творами Коцюбинського. Певна річ, герой цієї новели намагається забути людей, поринувши у світ степової природи.

Так, логіка розвитку образу оповідача зумовила своєрідність побудови твору. Композиційно центральне місце в новелі відведене мальовничо виписаним картинам перебування героя серед природи. Дні його *intermezzo* минають серед степових нив, серед долини, налітої зеленими хлібами, серед трав і первозданної тиші. "Я тепер маю окремий світ, він наче перлова скойка: стулились краями дві половини: одна зелена, друга блакитна — й замкнули у собі сонце, немов перлину", — говорить митець і додає, що тепер можна і його вважати планетою, бо на небі сонце, а серед нив тільки він.

Читаєш і перечитуєш поетичні пейзажі, виписані в новелі, намагаєшся зіставляти їх з тими реальними нивами, що чарують зір, і переконуєшся в здатності мистецтва створювати свою, не менш достовірну, ніж реально існуюча, дійсність. Описи червневих нив повні життя, динаміки, руху. І досягнув цього Коцюбинський завдяки вмінню не тільки спостерігати красу природи, а й поетично узагальнювати бачене и почуте. Образи зорові, створювані за законами малярства, зливаються у нього з образами звуковими, слуховими, що еднають словесне письмо з музикою, і так створюється та чарівна гармонія, котра дає підстави вважати автора новели одним з найкращих пейзажистів у всесвітній літературі (не даремно Коцюбинського називали "Великим Сонцепоклонником"). У цих пейзажах людина й природа нерозривно пов'язані. Оповідач відчуває "соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі". Йому вітер набиває вуха "шматками згуків, покошланим шумом". Асам літній вітер такий "гарячий" і "нетерплячий", що "аж киплять від нього срібно вологі вівса". Доводиться знову згадувати імпресіоністичну літературну техніку, яка дала Коцюбинському змогу збагатити реалістичне художнє письмо відбиттям безперервного руху життя, його постійних змін і перетворень. У новелі пшениця не просто хвилюється, а біжить за вітром, "немов табун лисиць, й блищать на сонці хвилясті хребти", "прибій колосистого моря" переливається через героя і летить "кудись у безвість".

Дійові особи — Ниви у червні, Сонце, Зозуля, Жайворонки — постають тими алегоризованими, персоніфікованими силами природи, які сприяють фізичному й моральному оздоровленню митця, очищають його від хворобливої дратівливості, повертають властиві йому гуманістичні якості. Тільки серед нив герой відчув себе землянином, відчув, що вся планета належить людині: "Всю її, велику, розкішну, створену вже — всю я вміщаю в собі". І знову тут глибоке спостереження і водночас узагальнення письменника: людина, пізнавши землю, увібравши її в себе, дістає можливість творити її "наново, вдруге", і тоді митець усвідомлює, що має на неї "ще

більше права".

Коцюбинський ніби ілюструє можливість митця творити цю другу, художню дійсність. Так, серед звуків поля, які тепер не дратують його, а приносять насолоду, митець вирізняє пісню жайворонка, яка будить "жадобу", яку чим більше слухаєш, тим дужче хочеться чути. Новеліст створює неповторний образ пісні, яку творила сіра маленька пташка: "Тріпала крильми на місці напружено, часто і важко тягнула вгору невидиму струну від землі аж до неба. Струна тремтіла й гучала. Тоді, скінчивши, падала тихо униз, натягала другу з неба на землю. Єднала небо з землею в голосну арфу і грала на струнах симфонію поля", І ми відчуваємо, що образ Жайворонка —г це символ творчої наснаги для митця. Зозуля, Ниви у червні, Сонце, Жайворонки допомогли митцеві зрозуміти, що ті люди, від яких він тікав раніше, ще не зовсім пропащі, що вони також можуть бути виліковані. "І благословен я був між золотим сонцем й зеленою землею, Благословен був спокій моєї душі. З-під старої сторінки життя визирала нова і чиста — і невже я хотів би знати, що там записано буде? Не затремтів би більше перед тінню людини і не жахнувся від думки, що, може, горе людське десь причаїлось і чигає на мене".

У риторичних запитаннях героя, звернених до себе самого, відчувається стверджувальна, позитивна відповідь. Та останнім імпульсом в одужанні митця стає його зустріч з селянином. Це кульмінаційний момент твору, бо під час зустрічі з людиною стане зрозумілим,— чи одужав сам митець, чи повернулася до нього властивість співчувати Людині, чия доля символізувала безвихідь села, дівчат "у хмарі пилу, що вертають з чужої роботи", блідих жінок, які "схилились, як тіні, над коноплями", нещасних дітей "всуміш з голодними псами". Все це й раніше мелькало перед його очима, але мовби його до цієї зустрічі з "мужиком" і не бачив. А тепер, селянин став для героя "наче паличка дирижера, що викликає раптом з мертвої тиші цілу хуртовину звуків". Митець знову не тільки виразно відчув страждання народу, а й зрозумів небезпечність своєї "хвороби".

Драматична напруженість розмови оповідача з селянином, що підкреслюється схвильованою повторюваністю слів "Говори, говори...", завершується вираженим вибором митця: "Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, наладжені, вона вже грає...". Саме у фіналі, як і на початку твору, з'являється образ "залізної руки міста". Тоді герой дратувався, чи відпустить місто його на свободу, чи розтулить його рука "свої залізні пальці". Тепер місто знову простягає свою залізну руку, і герой покійно скоряється.

Так переконливо розкривається тема митця і людини, з демократичних позицій намічене розв'язання проблеми місця митця в суспільному житті. Наголошується думка, що в природі людина мусить шукати перепочинку, душевної гармонії. Природа — це останній шанс для тих, хто втратив віру у власні сили, віру в життя.

ОСНОВНІ ТВОРИ:

"Харитя", "Ялинка", "Маленький грішник", "Intermezzo", "Цвіт яблуні", "Сміх", "Persona grata", "Дорогою ціною", "На камені", "Сон", "Дебют", "Fata morgana", "Тіні

забутих предків".

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кузнецов Ю., Орлик П. Слідами феї Моргани: Вивчення творчості М. М. Коцюбинського в школі. — К., 1990.
2. Агеева В. Українська імпресіоністична проза. М. Коцюбинський, Г. Косинка, А. Головка. — К., 1994.
3. Федоренко Є. Пошуки М. Коцюбинського — стиліста//Українське слово. Кн. Л. — К., 1994.
4. Черненко О. Михайло Коцюбинський — імпресіоніст. — Мюнхен, 1977.